

Petrovics István

**A Duna–Tisza–Maros-köz és Temesvár
egyházi viszonyai a középkorban
Történelmi vázlat tényekkel és kérdőjelekkel**

Az alábbiakban, miként azt már maga a cím is jelzi, nem arra teszünk kísérletet, hogy a teljesség igényével bemutassuk a középkori Temesvár és a hozzá kapcsolódó régió egyházi viszonyait, hanem csupán néhány alapvető tényre és problémára kívánjuk felhívni a figyelmet. A közelmúltban Blazovich László, illetve Koszta László tollából egy-egy olyan munka jelent meg, amelyekkel összefüggésben újfent szembeűnővé vált, hogy milyen bántóan keveset tudunk a középkori Temesvár egyházi intézményeiről.¹ Ez persze elmondható a város egész középkori történetéről is, hiszen magyar nyelven csaknem egy évszázaddal ezelőtt jelent meg az utolsó monografikus feldolgozás a Bega-parti város múltjáról.² Ezt követően született ugyan néhány román, illetve német nyelvű munka Temesvárról, ám igazi történelmi jellegű szintézis máig nem látott napvilágot.

Magam évek óta folytatok kutatásokat Temesvár középkori történetével kapcsolatban, s erre alapozva úgy érzem, időszerű lenne néhány tényt a címben megadott témakörben is közzétenni. Igaz, pillanatnyilag még nem áll módomban teljes képet adni a középkori Temesvár egyházi viszonyairól, illetve intézményeiről, de az a helyzet, hogy a részeredmények közzététele is fontos lehet, továbbá az a körülmény, hogy az eddig feltárt adatok bizonyos esetekben egyáltalán nem vagy nem pontosan épültek be a legfrissebb szakirodalomba, arra ösztökél, vegyem számba mi az, ami ma a legnagyobb valószínűséggel állítható a fenti kérdéskörben.³

1. A Duna–Tisza–Maros-köz egyházi viszonyai a középkorban

A 14. század eleje és a 16. század közepe közötti időszakban – sőt még a későbbiek során is – Temesvár volt az egyik legjelentősebb városa és vára annak a vidéknek, amelyet az Alföld délkeleti része, a Maros, a Tisza, valamint az Al-Duna, továbbá a történelmi Erdély határolt. Ezt a területet az oszmán törökök 1716–1718 között lezajlott kiűzését követően *Temesi bánság* (*banatus Temesensis*, *Temescher Banat*) néven határőrvidékké szervezte a bécsi udvar. A szóban forgó régiót a 18. század elejétől – német nyelvi elnevezéséből adódóan – Bánátnak is nevezték. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a középkorban nem használták a Bánát vagy a Temesi bánság elnevezést, ezért az említett régióval kapcsolatosan sokkal célszerűbb a Duna–Tisza–Maros-köz megjelölés alkalmazása. A Bánáttal és a Temesi bánsággal ellentétben a Temesköz elnevezés viszont valóban szerepel a középkori forrásokban. Első előfordulása az 1332–37. évi pápai tizedjegyzékben található, ám ez a később Bánát névvel illetett régiónak csupán csak a síkság részét jelölte. A Temesköz elnevezés a Temes folyónévből és a „vizekkel határolt terület” jelentésű *köz* szó összetételéből származik, s pusztán földrajzi megjelölésként használták. Az a régió tehát, amelyet a Maros, a Tisza, az Al-Duna valamint az erdélyi havasok határolnak, előbb királyi, utóbb pedig nemesi megyékre tagolódva a Magyar Királyság részét képezte nagyjából a 11. század 30-as éveitől és 1552 között.⁴

A Duna–Tisza–Maros-köz a terület urának, Ajtonynak minden bizonnyal 1028-ban történt leverését követően került az első magyar király, Szent István fennhatósága alá. Az uralomváltás lehetővé tette, hogy ezen a vidéken is meginduljon a királyság nyugati felében ekkor már hozzávetőleg három évtizedes múltra visszatekintő latin rítusú egyházszerkezet, valamint világi vonatkozásban a megyerendszer kiépítése. Marosvár – vagy ahogy attól kezdve hívták: Csanádvár – központtal 1030-ban megtörtént a csanádi püspökség felállítása, amely területileg felölelte az egész Duna–Ti-

sza-Maros-közt, sőt még a Maros jobb partjára is kiterjedt. Itt helyezkedett el ugyanis a csanádi püspökség marosontúli főesperessége, illetve az aradi főesperesség területének egy része. A csanádi püspökség létrejöttének időpontja, területi kiterjedtsége az írott források alapján különösebb nehézség nélkül megállapítható. Sokkal több problémát okoz viszont annak tisztázása, hogy mikorra tehető az egyházmegye középszintű igazgatási egységeinek, a főesperességeknek, illetve a püspökség területére eső világi igazgatási egységeknek, a vármegyéknek a kialakulása.⁵

A főesperességek létrejöttét illetően hosszú ideig az a nézet számított uralkodónak, amely a nagyobbik Gellért-legenda egyik híradásából indult ki. Ebből kiderül: a csanádi egyházmegye megalapítása után Szent István megparancsolta a királyság különböző monostoraiban levő szerzeteseknek, hogy gyűljenek Gellért püspök köré. A Csanádra érkezett „szerzetesek között pedig hét tanult és magyar nyelven avatottan tolmácsoló férfi volt, mégpedig Albert, Fülöp, Henrik, Konrád, Krátó, Tászló és István. Ezek maguk is hirdették a népnek Isten igéjét. Az egész csanádi tartományt ugyanis ők öntözték meg a szent írások hirdetésével. Esperességet is viseltek (*archidiaconatus habentes*), városon és falun templomokat építettek” (Szabó Flóris fordítása).⁶ A korábbi kutatók ezt az információt összekötötték azzal a kétségbevonhatatlan ténnyel, hogy a csanádi püspökségben a 14. század elejétől hét *archidiaconatus* adatható, s a számok egyezéséből arra gondoltak: az egyházmegye valamennyi főesperességének eredete a 11. század első felére, Gellért főpásztorságának idejére vezethető vissza. Sőt, akadtak olyanok is, akik ezt a helyzetet általános érvényűnek tekintették, s a magyarországi főesperességeket – azok később ismert formájukban – Szent István koriaknak vélték.⁷

Ezzel szemben az újabb kutatás egyértelműen tisztázta: bár számos esetben kimutatható, hogy a korai ispánsági központok 11. századi keresztelőegyházának (*ecclesia baptismalis*) papjából a későbbiek során főesperes lett, maga a főesperességi hatóság azonban hosszabb fejlődés eredményeként formálódott ki. A főesperesek

tudniillik csak akkor válhattak egy adott régió papjainak felügyelőivé, azaz gyakorolhatták a későbbi főesperesi hatáskört, ha az adott vidéken már számos templom működött és több pap tevékenykedett. Magyarországon a főesperességi kerületek kialakulása minden bizonnyal a 11. század második felében kezdődött el, s általában a 12. század végére fejeződött be. A főesperességeket – az esetek zömében – vezetőjük templomáról, illetve székhelyéről nevezték el. A fejlődés következő lépcsőfokát az jelentette, hogy a 12–13. század fordulóján a főesperesek beköltöztek a püspöki központokba, s tagjai lettek az ott működő székeskáptalanoknak.⁸ S mivel a székes-, illetve a jelentősebb társaskáptalanok a 12. század vége óta hiteleshelyi tevékenységet végeztek, kiadványaik segítségével elvileg kideríthető, hogy kik és mikor töltötték be az egyes főesperesi tisztségeket. A főesperességek területi kiterjedtségének megállapításához pedig az 1332–37 között keletkezett pápai tizedjegyzék adatai nyújtanak felbecsülhetetlen értékű segítséget.

A szóban forgó régiót magába foglaló egyházmegye főesperesei a Csanád városában álló, Szent György oltalmát élvező székeskáptalan tagjai között foglaltak helyet. Az említett székeskáptalan kiadványai, valamint az 1332–37. évi pápai tizedjegyzék alapján megállapítható, hogy a 14. század elején a csanádi püspökség területén a következő főesperességek léteztek: csanádi (székesegyházi), marosontúli, aradi, temesi, kevei (1329-től torontáli), krassói, sebesi. Ezeknek a főesperességeknek egy része – vagy az *archidiaconus* személyének vagy magának a főesperességnek az említése révén – már a 13. század végétől adatolható (marosontúli: 1285, aradi: 1288, kevei: 1288, krassói: 1285), másik részük azonban csak a 14. első felében bukkan fel (csanádi: 1333, temesi: 1322, torontáli: 1329, sebesi: 1334).⁹ Az első említések évszámai már önmagukban jelzik: a csanádi püspökség főesperességeinek kialakulását valóban anakronisztikus dolog Szent István korára tenni.

Az egyházmegye főesperességei között a temesi volt a legnépesebb és az egyik legnagyobb kiterjedésű: egyházas helyeinek száma

Ortvay Tivadar számításai és azonosítása alapján 86-ra tehető.¹⁰ Az 1332–37 között keletkezett pápai tizedjegyzék a vizsgált főesperességet különböző elnevezésekkel illeti: temesi (*Timisiensis*), temesközi (*de medio Temisy*), Temes-Berzava közti (*de medio Tymisy Burza; inter Temes et Borza; inter Bursa/Burza et Times/Tymes*), két Temes közti (*in medio duorum fluviorum Temes; inter fluvios Tymisi*); az *archidiaconatus* papjai pedig mint a Temes e részén levők (*sacerdotes ex ista parte Tymisi*) szerepelnek a tizedszedők feljegyzéseiben. E nagy kiterjedésű főesperesség a pápai tizedlajstrom adatai szerint három kerületre oszlott: a Temesen innen levőre, a két Temes közt elhelyezkedőre, illetve a Temes-Berzava között fekvőre.¹¹ Határait a napjainkban is létező települések segítségével a következőképpen vázolhatjuk fel: északnyugati határpontja Temeskenéz (Satchinez) volt, ahonnan a határ délnyugatnak fordulva áthaladt Klárin (ma: Radojevo, Szerbia), majd délkeleti irányban futva Csávos (Grănicerii), Tolvád (Livezile) és Partos (Partoș) érintésével a ma már nem létező *Zoruld/Soruld* plébániánál elérte a Berzava patakot. A déli határ az említett patak folyását követve Partos közelében északkeletnek fordult és Magyarapácán (Opațița) áthaladva Szigetfaluig (Sculia) futott. Innen északnak fordult, s a keleti határvonal lényegében a hegyvidék és a síkság találkozási mentén haladt, ahol a következő településeket érintette: Temesberény (Berin) és Ószény (Izvin). Az északi határvonal Ószénytől Temesjenőn (Ianova) és Hidasligeten (Pișchia) keresztül Orczifalváig (Orțișoara) északnyugati irányban futott, majd innen délnyugatnak fordulva érte el Temeskenézt. A temesi főesperesség területének megállapítása azért is fontos dolog, mert ennek segítségével alkothatunk képet az Árpád-kor végi Temes megye kiterjedtségéről. Temes megye területe ugyanis a 15. századra nagy mértékben megnövekedett: a terjeszkedés elsősorban keleti és déli irányban volt jelentős, hiszen a megye határai ekkor elérték a történelmi Erdélyt, illetve az Al-Duna vonalát.¹²

A temesi *archidiaconatus* kérdésének vizsgálata elvezet egy másik fontos problémához: a világi és az egyházi igazgatás kapcsa-

latához, azon belül is a főesperességek és a vármegyék egymáshoz való viszonyához. Fentebb már utaltunk arra, hogy a középkori Magyarország főesperességei egy részének eredete a Szent István kori megyeszervezetrel hozható kapcsolatba. Mivel ezekben az esetekben a főesperes elődje az ispáni vár keresztelőegyházának papja volt, a megye feletti joghatóságot képviselő *comes* és az *archidiaconus* fennhatóságának területe, azaz a vármegye és a főesperesség egybeesett egymással. Az „egy megye egy főesperesség” elv azonban nem mindig valósult meg, többek között azért sem, mert a főesperességek egy másik részének gyökerei a megyénél kisebb területi egységekre, a várispánságokra, esetleg királyi (királynéi) uradalmi központokra vezethetők vissza. Az eredetileg nagy kiterjedésű megyék esetében pedig azt látjuk, hogy a területükön a későbbiek során további főesperességek alakultak, amelyek vagy megelőzték vagy követték az eredeti *comitatus*ból kiszakadó és önállóvá váló új megyék létrejöttét. Csanád vonatkozásában is bizonyára ez volt a helyzet.¹³ Igaz, nem egy kutató annak a véleménynek adott hangot, hogy Ajtony egykori szállásterületén Szent István korában eleve több vármegye megszervezésével kell számolnunk, sőt Györffy György Torontál kivételével a Duna-Tisza-Maros-közben található valamennyi megyének a kialakulását Szent István korára tette.¹⁴ Ezen megyék közé nemcsak Kevét, Krassót és Temest soroljuk, hanem Csanádot és Aradot is, hiszen ezeknek egy része a Maros déli partján terült el. Ezzel szemben megfogalmazódott egy másik nézet is – ezt újabban Kristó Gyula képviseli –, amely szerint a Maros-vidék urának hajdani szállásterületén Szent István uralkodása alatt csupán egy megye, a hatalmas méretű Csanád megszervezésére került sor, ám ez a megye legkésőbb a 12. század végére több kisebb megyére bomlott. E nézet mellett szól kétségtelenül az a körülmény, hogy Arad, Krassó és Temes megye vonatkozásában az első adat, amely várszervezetre (várakra vagy várföldekre, esetleg várhoz tartozó falvakra) utal, 1177-ből származik. Keve várát (*urbs Keve*) pedig 1072-re datálható eseménnyel kapcsolatosan említi írott forrás, ami igen valószínűvé

teszi, hogy várszerkezete, illetve megyéje már a 11. század második felére kiformalódott. Elsőként tehát valószínűleg Keve szakadt ki Csanád vármegyéből, amelyet aztán az államszervezet délkelet és kelet felé terjeszkedésének megfelelően Arad, Temes majd Krassó követett. Ezt a folyamatot tetőzte be Torontál megye kialakulása, amely meglehetősen későre, a 14. század első harmadára tehető. Ennek a megyének az első említése egyébként 1326-ból való.¹⁵

A vármegyékkel és főesperességekkel kapcsolatos vázlatos áttekintésünket azzal zárhatjuk, hogy a Duna–Tisza–Maros-közben – az ősi Csanád kivételével – egyetlen megye létrejöttének sem tudjuk megadni a pontos vagy megközelítőleg pontos dátumát. Ugyanez a helyzet a főesperességeket illetően is. Ebből a sajnálatos körülményből fakadóan arra a kérdésre sem tudunk választ adni, hogy vajon a főesperességek kialakítása megelőzte-e vagy követte a vármegyék létrejöttét ebben a régióban. Ami viszont bizonyossággal állítható az az, hogy a 14. század harmadik évtizedétől a Duna–Tisza–Maros-közben a következő megyékkel számolhatunk: Keve, Krassó, Temes és Torontál megye, továbbá Csanád és Arad megye Marostól délre eső része. Az eredetihez képest kisebb méretűvé vált Csanád megye területén a pápai tizedjegyzék tanúsága szerint két főesperesség létezett: a székesegyházi (Chana-dyensis) és a marosontúli (Ultramorisensis). Ezek kezdetben bizonyára egy főesperességet alkottak, ám az ősi *archidiaconatus* területének nagysága, illetve a népesség gyarapodása miatt az igazgatás szempontjából később kívánatosá vált az eredeti főesperesség kettéosztása. A fentiekből adódóan Csanád helyzete némileg eltért a többi megyétől. Az aradi főesperesség viszont Arad megyének csak a nyugati részét ölelte fel, de kiterjedt a Maros mindkét partjára. A megye másik, hozzávetőleg a *Kaza/Kasa–Lippa–Symand* vonaltól keletre elterülő felében a tizedjegyzék nem említ templomot. Annak oka, hogy ezen a vidéken sem a Maros völgyében, sem pedig a folyó két partján nem álltak egyházak, igen kézenfekvő. Az itteni hegyvidék betelepítése, illetve a környéken felbukkanó ortodox, elsősorban szláv népességnek a latin rítusú

kereszténységre történő térítése éppen a 14. század elején indult csak meg. A három kerületre tagolódó temesi főesperesség esete, egyebek között arra hívja fel a figyelmet, hogy Temes megye jóval kisebb területre terjedt ki a 14. század elején mint a 15. században. Az itteni plébániák száma alapján az is nyilvánvaló, hogy a temesi főesperesség területe a vizsgált régió egyik legsűrűbben lakott része volt. A csanádi püspökség, illetve a Duna–Tisza–Maros-köz egyetlen főesperessége, amely az idők során nevet váltott, az először 1288-ban felbukkanó kevei volt. Ez ugyanis az 1332–37. évi pápai tizedjegyzékben már torontáli főesperességgént szerepel. Az első torontáli főesperest egyébként 1329-ben említi írott kútfő. A pápai tizedlajstromnak a torontáli főesperességgel kapcsolatos adatai alapján a hajdani Keve megyének csak azon egyházas helyeiről alkothatunk képet, amelyek a megye északi, északnyugati felében feküdtek, tudniillik a megye másik részén, nagyjából az Aradác–Boka vonaltól délre, plébániák nem szerepelnek az említett forrásban. Ez a helyzet csakis azzal magyarázható, hogy Keve megyének ez a része az itt található alibunári mocsárvilág és a delibláti homokmező (Maksond-mező) miatt emberi megtelepedésre kevésbé volt alkalmas. A minden bizonnyal 12. századi eredetű Krassó megye, amely 13. századi székhelyéről, Mezősomlyóról olykor Somlyó megyeként is szerepel, a Berzava és az Al-Duna között helyezkedett el. Határait az először 1285-ben említett, majd az 1332–37. évi tizedjegyzékben is felbukkanó krassói főesperesség egyházas helyeinek segítségével lehet megállapítani. Azonban az eredeti Krassó megye – miként azt Kristó Gyula hangsúlyozta – keleti irányban minden bizonnyal jóval túllépte a tizedlajstrom adatai révén rekonstruálható krassói főesperesség határait, s egészen a történelmi Erdélyig terjedt. Az itteni erdős-hegyes vidék lassú benépesülése következtében aztán valamikor a 13. század végére megérett a helyzet arra, hogy Krassó megye, illetve a krassói *archidiaconatus* területéből kihaltsanak egy új főesperességet, a sebesit. Az eredeti Krassó megyének ez a keleti része aztán valószínűleg a 14. században Sebes kerület (*districtus*) fennhatósá-

ga alá jutott, ami viszont nem sokkal később Temes megyéhez került.¹⁶ Így a késő középkorban Temes megye területén is két főesperességgel kell számolnunk.

Temesvár egyházi intézményei a középkorban

Temesvár sokak számára püspöki székhelyként ismert, ám ez kétségtelenül újkori fejlemény, hiszen a Bega-parti város csak az oszmán törökök 18. századi kiűzését követően, egészen pontosan 1738-ban lett a csanádi egyházmegye központja.¹⁷ A középkorban azonban merőben más volt a helyzet: a püspökség főpapjai a közeli Csanád városában székeltek, s Temesvárnak csak a középszintű igazgatás terén jutott szerep. Úgy is mondhatnánk: Temesvár volt a temesi főesperesség „névadója” és eredeti központja. Bár nem kevesen voltak – többek között olyan neves történészek mint Szentkláray Jenő vagy Györffy György –, akik azt állították, hogy a temesi főesperesség Szent István korában jött létre, ez a nézet elfogadhatatlannak tűnik. Sokkal valószínűbb, hogy a főesperesség felállítására a 12. században került sor, de erre közvetlenül utaló írott kútfő nem ismert. Az első temesi főesperesre vonatkozó adat 1322-ből származik, s ettől kezdve a 16. század 30-as éveinek végéig – kisebb-nagyobb hiányosságoktól eltekintve – név szerint is ismerjük a temesi *archidiaconus*okat. Ez elsősorban a csanádi Szent György-székeskáptalan kiadványainak köszönhető, amelyek méltóságsorában rendre szerepelnek a temesi főesperesek. Az elsőt Istvánnak hívták, s a rá vonatkozó legkorábbi adatot 1322-ből sikerült fellelnünk. Itt jegyezzük meg, hogy a régebbi kutatás 1323-tól adatolta István tevékenységét, s ennek megfelelően a temesi főesperességre vonatkozó legkorábbi információt is 1323-ból származtatta.¹⁸ Azt sajnos nem tudjuk megmondani, hogy a temesi főesperes mikor hagyta el eredeti székhelyét és költözött be a püspökség központjába, Csanádra, de az országos fejlődésből ítélve ez legkésőbb a 13. század első felében következett be.

Nem vagyunk könnyű helyzetben akkor sem, ha Temesvár plébániáinak kérdését firtatjuk. Györffy György szerint Temesvárnak már az 1330-as évektől három plébániatemploma volt: az egyik Szent György, a másik Szent Eligius, a harmadik pedig Szent Márton oltalma alatt állt.¹⁹ Az sajnos nem derül ki, hogy Györffy ezt az állítását mire alapozta, de másra, mint IX. Bonifác pápa 1402. július 1-én kibocsátott oklevelére nem gondolhatunk.²⁰ Nézetével kapcsolatosan van néhány – részben időbeli, részben más jellegű – aggályunk. Az egyik óvatosságra intő körülmény az, hogy a Szent Márton-templom első és egyben egyetlen említése a fentebb hivatkozott, 1402. július 1-én kiállított diplomában található. Ez pedig az 1330-as évekhez képest meglehetősen késői adat. A másik probléma abból adódik, hogy a szóban forgó oklevél csak a Szent Eligius-egyházat nevezi plébániának, a Szent György- és a Szent Márton-templom pedig csak azzal kánonilag összekapcsolt egyházként szerepel, vagyis az utóbbiak önálló plébániáknak aligha tekinthetők, legalábbis ekkor (*...parochialis ecclesia sancti Eligii de Temeswar, cum sancti Georgii et sancti Martini ecclesiis ac sancte Marie nec non sancte Margarete capellis eidem parochiali ecclesie canonice annexis...*). A Szűz Mária és Szent Margit kápolnákról is mindössze annyit tudunk, amennyi ebben a kútfőben szerepel, tudniillik ez az egyetlen adat maradt fenn róluk.

Némileg más a helyzet a Szent György- és a Szent Eligius-templommal. Az előbbivel valóban találkozunk már a 14. század elején az írott forrásanyagban, mégpedig 1323-ban. Anyaggyűjtésünk alapján ez a Szent György-templom legkorábbi, s egyben egyetlen biztos hitelű említése a 14. században. Egy 1323. január 23-án kelt oklevél elmondja, hogy a temesvári Szent György-templomban került sor Telegdi Csanád püspökké választásának megerősítésére, akit még 1322-ben, Márton halálát követően emelt egyhangú döntéssel az egri egyházmegye élére az ottani prépost és káptalan.²¹ A szóban forgó diploma azt látszik bizonyítani, hogy a Szent György-templom Temesvár legkorábbi egyháza volt. A probléma csak az, hogy az oklevél nem tartalmaz minősítést a templommal

kapcsolatosan. Ennek hiányában pedig nem dönthető el, hogy minek is tekintsük a Szent György-egyházat: Temesvár legkorábbi plébániatemplomának avagy esetleg a temesi főesperes eredeti székhelyének.

Egyházi vonatkozásban az 1332–37. évi pápai tizedjegyzék a következő forrás, amely említést érdemel. Ez, egyebek mellett, azoknak az összegeknek a felsorolását tartalmazza, amelyeket a magyarországi egyházak önálló jövedelemmel rendelkező papjai (plébánosok, apátok, prépostok, püspökök és káptalani tagok) fizettek a fenti években jövedelmük tizede gyanánt a pápának. A csanádi egyházmegyében a három évben négy alkalommal történt fizetés pontos időbeli szakaszai, sajnos, nem ismertek. Temesvár vonatkozásában pedig – számos településsel, így például a nem túl távoli, de más egyházmegye területére eső Szegeddel ellentétben – még a dézsmafizetésre kötelezett egyház(ak) nevét sem fedti fel a lajstrom. A vizsgált forrásban összesen négy Temesvárra vonatkozó bejegyzés található. Nem kizárt, hogy ezek mindegyike ugyanarra a plébániára és papra vonatkozik, hisz a pap neve minden esetben ugyanaz. Ez a pap János, aki 1333-ban egyszerre plébánosként és kanonokként, 1334-ben egyszer plébánosként, egyszer pedig minősítés nélkül, aztán 1335-ben *decanus*-ként szerepel. A jegyzék, természetesen, feltünteti az általa tized fejében fizetett összegeket is, amelyeket az alábbiakban magunk is közlünk, előbb az eredeti pénznemben, majd zárójelben egységesen báni dénárra átszámítva.

1333: 23,5 pensa (940 báni dénár)

1334 I.: 35 garas (140 báni dénár)

1334 II.: 25 garas (100 báni dénár)

1335: 40 garas (160 báni dénár)²²

Ehelyütt nem kívánunk a fenti összegek értékelésébe bocsátkozni, csupán arra utalunk ismételtén, hogy az 1333. évi bejegyzés szerint János plébános és egyszersmind kanonok volt (*Johannes plebanus et canonicus de Temeswar*). Ráadásul a tizedlajstrom a csanádi kanonokok között sorolja fel, ami tovább erősítheti azt a

gyanút, hogy ő lehetett a temesi főesperes. Persze, annak lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy ebben az esetben nem a kanonokok közé sorolható temesi főesperesről, hanem egy más kanonoki stallumban levő olyan klerikusról van szó, aki egyben plébánosságot is viselt.

A pápai tizedjegyzék adatai alapján tehát feltehető, hogy Temesvárnak egy plébániatemploma volt a 14. század első felében. Ez megfelel az országos helyzetnek, hiszen a legtöbb magyarországi városban csak egy plébániát találunk, leszámítva természetesen a legrégebb városias településeket vagy az olyan helyeket, ahol több településből alakult ki a város.²³ Annak a hipotézisnek azonban, hogy Temesvár esetében is csak egyetlen plébániatemplommal számoljunk, ellentmondani látszik az a tény, hogy a 14. század legvégéről, illetve a 15. század legelejéről feltucat olyan pápai oklevél maradt fenn – köztük a fentebb hivatkozott, 1402. július 1-én kiállított okirat, amelyek említést tesznek a város Szent Eligius-egyházáról, s kifejezetten plébániatemplomnak (*parochialis ecclesia*) nevezik azt. A Szent Eligius-plébániatemplom létrejöttének körülményeit konkrét adatok hiányában nem ismerjük, a rá vonatkozó eddig ismert legkorábbi hivatkozás 1394. május 5-éről, a legkésőbbi 1406. július 23-áról maradt fenn. A legmeglepőbb ebben az egész helyzetben az, hogy Magyarországon mindössze egyetlen olyan templom volt, amely Szent Eligius oltalmát élvezte, s ez Temesvárott állt.²⁵ Ebből fakadóan úgy érezzük, nem lenne haszon nélküli Szent Eligius magyarországi tiszteletének kérdéskörét is alaposabban megvizsgálni. Erre dolgozatunk utolsó részében teszünk kísérletet.

Visszatérve a temesvári Szent Eligius-templom problémájára, megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy annak létrejötte minden bizonnyal a város Anjou-kori történetéhez kötődik. Valószínűleg I. Károly uralkodásához, aki 1315 és 1323 között Temesvárott tartotta a székhelyét. Ez a helyzet, magától értetődően, a város életében jelentős változásokkal járt, s ezek a változások az egyházi viszonyokra is kihatással voltak. A királyi székhely ideköltözésével

bekövetkezett fordulatot azonban roppant nehéz nyomon követni Temesvár fejlődésében, tudniillik a megszorodott okleveles anyag erre vonatkozóan – meglepő módon – gyakorlatilag alig tartalmaz információt. A Szent Eligius-egyház létrejöttét illetően természetesen I. (Nagy) Lajos korát sem zárhatjuk ki, hiszen Lajos igen aktív balkáni politikájában, földrajzi fekvéséből adódóan, Temesvárnak nagyon fontos szerepe volt. Arra vonatkozóan, hogy az Anjou-házi uralkodóknak, elsősorban I. Károlynak, személy szerint is köze lehetett Szent Eligius magyarországi tiszteletének meghonosításához, közvetett bizonyítékként hozhatjuk fel a szomszédos Lippa esetét. Károly király ugyanis Lippán nagybátyja, az 1317-ben kanonizált Szent Lajos tiszteletére monostort alapított, s ezzel megvetette a makulátlan életű toulouse-i püspök magyarországi kultusza elterjedésének alapjait. Arról sem feledkezhetünk el, hogy Eligius Nápolyban is nagy tiszteletnek örvendett. Erről tanúskodik, egyebek mellett, az az ispotály, amely az ő oltalmát élvezte.²⁶

Noha a temesvári Szent Eligius-egyház kezdeteiről csak homályos elképzeléseink lehetnek, az azonban már cáfolhatatlan tény, hogy ennek a plébániatemplomnak a 15. század legelején vezető szerepe volt a városban. Ez pedig csak hosszabb fejlődés eredményeként következhetett be, vagyis a Szent Eligius-templom alapítása messze visszanyúlik a 14. századba. Létrejötté későbbre tehető mint a Szent György-templomé, mégis hamarosan a fölé kerekedett az egyházi hierarchiában, miként erről a fentebb már gyakran hivatkozott 1402-ből származó oklevél tanúskodik. Ám ez a helyzet valószínűleg átmeneti lehetett, hiszen egy 1429. január 24-én kelt pápai *supplicatio*, amelyben egyébként utoljára fordul elő a Szent György-egyház, önálló plébániaként említi a szóban forgó templomot. Papját név szerint is ismerjük ekkor: Balázs fia Tamásnak hívták.²⁷

Adataink arra utalnak, hogy Temesvárnak a 14–15. század során – ha nem is mindig egyazon időszakban – legalább két önálló plébániatemploma volt. Az egyik Szent György, a másik Szent

Eligius nevét viselte. Források híján a Szent Márton-egyház helyzetéről igen kevés ismerettel rendelkezünk. Plébániai jogállását azonban ennek ellenére nem zárhatjuk ki, s a Szent Eligius-egyházról 1402 után ugyanúgy függetlenedhetett, mint a Szent György-templom. S bár keletkezésének sem pontos sem hozzávetőleges időpontjáról nem tájékoztat írott kútfő, történetével kapcsolatosan, egyebek között a Szent Márton patrocínium vagy esetleg más városok nyújtotta analógiák révén, a későbbiek során valószínűleg még néhány további mozzanat felderíthető.

A világi egyház mellett a szerzetesiről is kell néhány szót ejtenünk. A szakirodalom már régebben tisztázta, hogy míg az ún. monasztikus rendek kolostorai általában lakott helyektől távol álltak, addig a kolduló barátok rendházai elsősorban városias településeken találhatók. Az utóbbiak közül a domonkosok 1221-ben, a ferencesek pedig 1229-ben bukkannak fel hazánkban. Az is köztudott dolog, hogy – főleg a domonkosok – a fontosabb kereskedelmi útvonalak mentén, illetve a kiformalódó kereskedő városokban emeltek rendházakat. Régióinkban a Marostól délre a monasztikus rendeknek viszonylag kevés kolostora volt, a domonkosoknak pedig mindössze kettő: ez egyik Érdsomlyón, a másik Temesvárott állt. A ferencesek ellenben, előbb a mariánusok, majd különösen a 14. század második felétől az obszervánsok, viszonylag sok helyen építettek rendházat a Duna–Tisza–Maros-közben.²⁸ Fontos rámutatni arra, hogy a Temesvárott működő domonkos rendház – a szakirodalom korábbi állításával szemben – 1323-ban már fennállt. Az általunk korábban hivatkozott, 1323. január 23-án kiadott oklevél ugyanis nemcsak Telegdi Csanád püspökké választásának január 21-én történt megerősítéséről számol be, hanem azt is elmondja, hogy két nappal később, azaz január 23-án, amely egyébként vasárnapra esett, Telegdi Csanádot fel is szentelték. Erre a domonkosok Szent László oltalma alatt álló temesvári rendházában került sor.²⁹ Ezt követően egészen a 16. század első feléig semmit sem hallunk erről a kolostorról, amikor is újból felbukkan az írott forrásokban. Szerémi György tudniillik emlék-

iratában beszámol arról – sajnos a pontos év feltüntetése nélkül –, hogy amikor Szapolyai János király Temesvárott tartózkodott, akkor az uralkodó parancsára ő celebrálta az ünnepi főmisét, mégpedig a domonkos szerzeteseknél. Az akkor történeteket vizsgálva valószínűnek tűnik, hogy a fenti eseményre 1532-ben kerülhetett sor. A Szerémi emlékiratában található információ tehát rendkívüli értékkel bír, hiszen cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy az 1323-ban oklevél által említett, ám a későbbiek során az írott kútfőkben nem szereplő domonkos rendház még a 16. század első harmadában is fennállt Temesvárott.³⁰

Sokkal bonyolultabb a helyzet az állítólagos temesvári ferences kolostorral. A város történetével foglalkozó régebbi munkákban ugyanis igen gyakran találkozhatunk azzal az állítással, hogy Temesvárott már a 14. század elején ferences barátok éltek. Az általunk összegyűjtött források azonban mindössze arról tanúskodnak, hogy a Bega-parti városban 1405-ben valóban felbukkan egy másik kolostor is, ám ennek rendi hovatartozásáról az oklevél hallgat. Csupán annyit tudunk róla, hogy védőszentje Szűz Mária volt. A patrocínium alapján azonban valószínűsíthető, hogy a kolostor a ferencesekhez tartozott. A rendház létrejöttének és megszűnésének időpontja, sajnos, ismeretlen, említése pedig meglehetősen késői. Megfelelő bizonyítékok hiányában a Szűz Mária kolostor történetét – legalábbis egyelőre – még nem vezethetjük vissza I. Károly korába. Annak ellenére sem, hogy I. Károly kétségtelenül nagyon kedvelte a ferenceseket. Tudjuk, hogy gyónatatói, nápolyi követei közülük kerültek ki, sőt a szomszédos Lippán kolostort is alapított a minoriták számára.³¹

Az egyházi intézmények vizsgálatakor nem feledkezhetünk meg az ispotályokról sem. Egy 1433. május 11-én IV. Jenő pápához intézett kérvényből kiderül, hogy Temesvárott a 15. század elején két ispotály működött: a Szentlélek oltalma alá helyezett a városon belül, a Tízezer vitéz védelmét élvező pedig *extra oppidum Themeswar*, azaz a városon kívül. Az előbbit a temesvári polgárok (*cives de Themeswar*) alapították, az utóbbit pedig Ozorai Pipó

özvegye, Borbála asszony létesítette. Alapításuk pontos idejét nem ismerjük, az azonban kiderül a fenti kérvényből, hogy valószínűleg a 15. század 30-as éveinek elején egyesítették őket, tudniillik az ispotályok *presbiter rector*-a, Zondi Benedek (Benedictus Zondi) ennek az aktusnak a megerősítését akarta elérni a pápánál.³²

Szent Eligius tisztelete a középkori Magyarországon

Túlzás nélkül állíthatjuk: Szent Eligius, dacára annak, hogy tisztelete a középkori Magyar Királyság területén is igen elterjedt volt, nem tartozik a legismertebb szentek közé Magyarországon. Ennek egyik jeleként tarthatjuk számon, hogy nevét és személyét gyakran tévesztik össze Szent Egyedével, latin nyelvű nevének magyar megfelelőjével pedig csak elvétve találkozhatunk az újabb keletű irodalomban. Éppen ezért sietve szögezzük le: a valószínűleg Kr. után 710 táján elhunyt Egyed (latinul Egidius, franciául Gilles), akinek ünnepe szeptember 1-re esik, Athénben született, majd miután minden vagyonát a szegényekre hagyta, a Rhône folyó torkolata körüli erdőkben remete lett. Egy vadászat során itt találkozott a vizigótok királyával, aki éppen egy szarvast igyekezett elejteni. Egyed megmentette a szarvast, ám őt magát a kilőtt nyílvessző megsebesítette. A királyt mélyen megrendítette a szent életű Egyed viselkedése, akit hamarosan a kegyeibe fogadott, majd amikor monostort létesített, kifejezetten azt óhajtotta, hogy annak apátja Egyed legyen. Ez tehát a híres, Languedochban épült, ma is fennálló, Saint Gilles-i apátság alapításának rövid története.³³ Magyar vonatkozásban azért nevezetes az említett monostor, mert ennek volt leányegyháza (filiája) a Szent László király által 1091-ben Somogyvárott alapított, Szent Egyed oltalma alá helyezett bencés kolostor, amelyet szoros kapcsolatok fűztek Franciaországhoz, illetve a pápához.³⁴

Ezzel szemben Eligius, akinek ünnepe december 1-re esik, Noyon püspöke volt és Egyednél fél évszázaddal korábban távozott az élők sorából. Neve franciául Eloi/Elog, magyarul pedig Elegy.

Az Eligius név a latin *eligo, eligere* igéből származik, s jelentése ennek megfelelően: „kiválasztott”. A névadást az magyarázza, hogy Eligius édesanyja, Terrigia a szülést megelőzően álmában egy sast látott. A közeli kolostor egyik szerzetese ennek alapján megjósolta: Terrigiának fia fog születni, aki szellemének erőteljes röptével nagy szolgálatot fog tenni az egyháznak.

Szent Eligius életének legfontosabb állomásait legendája alapján foglalhatjuk össze. Maga a legenda egy meglehetősen terjedelmes dokumentum, amelynek legjobb kiadása Bruno Krusch nevéhez fűződik és a Monumenta Germaniae Historica Scriptorum rerum Merovingicarum sorozatban jelent meg *Vita Eligii episcopi Noviomagensis* címmel.³⁵ A Vita szerzőjét a kutatás hosszú ideig Szent Audoenusszal, más néven Dadoval azonosította. Azzal a szent életű férfiúval, akivel Eligius I. Dagobert udvarában került szoros barátságba, s akinek élete számos vonásban hasonlított az övéhez. Mivel az utóbbi időben felmerült az a nézet, hogy a Vita-t mégsem Dado, hanem egy Noyonban élt későbbi szerzetes írta, ezért a szerzőre az irodalomban újabban a Pseudo-Audoenus megjelöléssel utalnak. Ebből a rendkívül értékes történeti forrásból kiderül, hogy Eligius Kr.u. 588 táján született Limoges közelében, Chaptelatban. Szülei, Terrigia és Eucherius, római-gall származásúak voltak. A kézműves apa korán felfedezte, hogy fiának rendkívüli tehetsége van a fémmegmunkáláshoz. S miután a Limoges városában műhellyel rendelkező Abbo személyében megfelelő mestert talált, fiát inasnak adta mellé. Az inasévek letelte után Eligius Neustriába ment, ahol megismerkedett II. Chlothar kincstartójával, Bobboval. II. Chlothar Bobbo ajánlására Eligiust bízta meg egy díszes trónszék elkészítésével. Eligius a számára kiutalt ékkövekből és aranylemezekből nem egy, hanem két trónszéket készített, a megmaradt nyersanyagot pedig visszaadta a királynak. Eligius tulajdonképpen ezzel a cselekedetével alapozta meg a szerencsését, hiszen tette olyan hatást gyakorolt Chlothárra, hogy a király udvarába fogadta az ifjút és megtette a pénzverde felügyelőjévé. Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy Chlothar és utódai uralkodá-

sának időszakából számos olyan érme maradt fenn, amelyek Eligius működése alatt Párizsban, illetőleg Marseillesban készültek. A pénzveréssel kapcsolatos feladatok ellátása mellett Eligius továbbra is végzett ötvöstevékenységet. Csodálatos munkák kerültek ki a keze alól, amelyek közül a két legszebb talán Szent Dénes (Dionysius/Denis) és Szent Márton (Martin de Tours) síremléke. Mivel Eligius a művészet igen magas fokán művelte az ötvösséget, ezért az ötvösök és mindazok, akik fémmegmunkálással foglalkoztak, gyakran őt választották védőszentjüknek.

A királyhoz fűződő szoros kapcsolata, a betöltött magas méltóságok és az ötvösmesterségben megmutakozó ügyessége rendkívül befolyásos emberré tették Eligium, aki mindezek ellenére nem vált züllött urasággá. Nem fukarkodott az alamizsnálkodáskor, s alacsony származását sem felejtette el. Ez utóbbit az is bizonyítja, hogy számos rabszolgát váltott ki urától. Eligius nemcsak II. Chlothárt, hanem annak fiát, I. Dagobertet is hűségesen szolgálta. A király tanácsadójaként akkora ismertségre és megbecsülésre tett szert, hogy a külhonból érkező fejedelmek előbb tették nála tiszteletüket, mint az uralkodónál. Kiváló diplomataként nem ritkán háborúk kitörését is meg tudta akadályozni. Az ő közbenjárásának köszönhetően konszolidálódott a helyzet, példának okáért, a fellázadt bretonok és Dagobert között, mégpedig úgy, hogy a bretonok elfogadták hűbéruruknak a frank királyt. I. Dagobert 639-ben bekövetkezett halálakor Eligius és Dado úgy vélték, eljött az ideje annak, hogy megváljanak világi méltóságaiktól, s ettől fogva csak vallási, egyházi ügyekkel kívántak foglalkozni. Igaz, Eligius egy ideig még Dagobert özvegye, a rabszolga származású Bathildis régensnő tanácsadójaként tevékenykedett. Eligium Acarius halála után, 640. május 13-án egyhangúlag Noyon-Tournai püspökévé választották. Felszentelésére pontosan egy évvel később került sor. Közeli barátja, Dado ugyanezen a napon lett Rouen püspöke. Eligius ettől kezdve minden idejét az egyházmegyéjén belül, és az azzal szomszédos területen élő pogányok megtérítésére fordította. Elsősorban a mai Antwerpen, Gent és Courtrai környékén hirdette

az igét. Az itt élő flamandok, frízek, szvévek és más barbár törzsek rendkívül ellenségesen fogadták, de Eligius türelmével, gondoskodásával végül is megnyerte őket. Azt sem hallgathatjuk el, hogy Eligius egyházszerzőként is tevékenykedett. Monostorokat alapított, többek között Solignacban, Noyonban és Párizsban, s nem feledkezett meg a helyi szentek (Szent Márton, Dénes, Germanus, Genovéva) kultuszának ápolásáról sem. Eligius 660-ban halt meg. Hamvait Bathildis régensnő szerette volna elszállíttatni, de a noyoniak megakadályozták ezt. Eligius teste tehát Noyonban maradt, s messze vidékekről vonzotta a városba a zarándokokat. Eligius a középkori Nyugat-Európa, főleg Észak-Franciaország és a mai Belgium egyik legnépszerűbb szentje volt. Franciaországban számos templomot helyeztek az oltalma alá, de települések is viselték a nevét. Elsősorban az ötvösök, az ékszerészek és a patkolókovácsok védőszentje volt. Ikonográfiáját illetően fontos kiemelni, hogy leggyakrabban püspöki ornátusban ábrázolják, amint jobbáiban püspöki pásztorbotot, bal kezének nyitott tenyerén pedig egy miniatűr, aranyból trébelt templomot tart. Más ábrázolásokon Eligius páncélinget visel és egy üllő mellett áll. Az sem ritka, hogy kovácsszerszámokkal, esetleg egy megpatkolt ló lábbal látható. Karin von Etdorf rendkívül alapos ikonográfiai kutatásaiból tudjuk, hogy Nyugat-Európában Eligius kultusza a késő középkorban érte el a fénykorát, tudniillik a noyoni püspökkel kapcsolatos emlékek zöme a 14-16. századból maradt fenn.³⁶

Előrebocsáthatjuk: Magyarországon is többé-kevésbé ugyanez a helyzet, bár az igen mostoha történelmi viszonyok következtében valószínűleg számos emlék elpusztult. A teljességre való törekvés nélkül a Szent Eligius tiszteletével kapcsolatos magyarországi emlékeket az alábbi módon csoportosíthatjuk:

I. Az első kategóriába, amelybe talán a legkorábbi emlékek sorolhatók, a városi pecsétek tartoznak. Pontosabban szólva egy 1345. augusztus 16-án kibocsátott oklevél megőrizte az alsó-magyarországi bányavárosokhoz tartozó Bakabánya (ma: Pukanec, Szlovákia) pecsétjét. A másik esetben magáról a pecsétnyomóról

van szó, amely az 1487-től a felső-magyarországi bányavárosok szövetségéhez tartozó Rudabánya *typariuma* volt, s a 14. század közepén készült. Sajnálatos módon a legtöbb probléma éppen e két emlék értelmezésével kapcsolatosan vetődik fel. A figyelem e két relikviára az utóbbi évtizedekben irányult, s a noyoni püspökkel való azonosítás első nyomára az 1982-ben megjelent *Művészet I. Lajos király udvarában* című kiadványban akadunk. A kiadvány egyik tanulmányában a rudabányai pecsétnyomó alakját Marosi Ernő Eligiuszal azonosítja, a pecsétet leíró szövegben viszont Kolba Judit mégis Egyed nevét említi. Bakabánya esetében pedig felhozható, hogy a pecsétképen látható püspök alakját Darvasy Mihály korábban Szent Miklóssal azonosította.³⁷

II. A második kategóriába Temesvár plébániatemplomát sorolhatjuk, amely 1394-ben bukkan fel először az írott forrásokban.³⁸

III. Időbeli sorrendben haladva a harmadik kategóriát egy, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött díszesen festett kódex képviseli, amelyet 1423-ban Vácott készített egy bizonyos János. A hivatkozott kódex Eligius miséjét tartalmazza, s Vác városának német ötvösei birtokolták.³⁹

IV. A negyedik kategória táblaképeket ölel fel. Ezek közül a legismertebb Bártfán található. A Szent Egyed tiszteletére emelt templom ún. Mettercia oltárán látható kép 1500-ban készült.⁴⁰ Rendkívül érdekes a története annak a táblaképnek, amelyet a közelmúltban fedeztek fel. Joggal feltételezhetjük, hogy ez a kép egy Hans Siebenbürgernek nevezett, Erdélyből menekült szász mester munkája, akit ez ideig Schottenmeister vagy Triptychonmeister néven tartott számon a szakirodalom. A 15. század második felében Bécsben letelepedett erdélyi mester képe eredetileg abban a kápolnában lehetett, amelyet a 14. században építettek a Szent István-székesegyház (Stephansdom) délnyugati sarkához. Az írott források ugyanis 1385-ben említenek egy Eligius-oltárt ebben a kápolnában, s magának a kápolnának a védőszentje is a noyoni püspök volt. A 15. század hetvenes éveiben készült kép eredetileg három részből állt, s valamilyen módon a gazdag gyapjúkereskedő,

Friedrich Jakob Gsell tulajdonába került. A kép sorsa ettől kezdve nehezen követhető. Ami biztosnak látszik: egy aukción eladták és három részre bontották. Az egyik darab a magyar Nákó családhoz került, amelynek tagjai között számos műkedvelő festő és műgyűjtő akadt. A 20. század elején a Nákó család eladta a Torontál megyei Tolvádton található kúriáját. A berendezési tárgyak között ott volt az a táblakép-darab is, amelyet az I. világháború után Budapestre menekült vevő később eladott. A budapesti magángyűjteményben nemrégiben felbukkant töredékről a művészettörténészek hamarosan tudomást szereztek, és megállapították, hogy az összeilleszthető azzal az Eligus táblakép-töredékkal, amely az Esztergomi Keresztény Múzeum egyik kiállítási tárgya volt. Az esztergomi töredéket 1935-ben Leopold Antal vásárolta meg, s 1990 óta a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéhez tartozik. Siebenbürger eredeti táblaképének harmadik, jelenleg csak reprodukcióban ismert darabja, még mindig valamelyik magángyűjteményt gazdagítja.⁴¹

V. Az ötödik kategóriát Szent Eligius faszobrai alkotják. Ezek közül csak egy élte túl a történelem viharait. Ez az 1505-ben készült szobor a bártfai Szent Egyed-templom Mária-Erazmus oltárán található.⁴²

VI. A hatodik kategóriába tartozó emlék a középkori Erdély egyik legfontosabb városához, Kolozsvárhoz kötődik. Kolozsvár Szent Mihály templomának egyik oltára Szent Eligius oltalma alatt állott. A hivatkozott oltárt a kolozsvári ötvösök emelték és még 1516-ban is ők gondozták.⁴³

VII. A Szent Eligiussszal kapcsolatos magyarországi emlékek utolsó, egyben legnagyobb számú csoportját az ötvösök céhpecsétjei alkotják. Az alábbiakban felsoroljuk azoknak a városoknak a nevét, ahol az ötvösmesterek céhpecsétjén Szent Eligius képe szerepel, s egyben megadjuk, amennyiben lehetséges, a szóban forgó emlékek legkorábbi előfordulási évét: Kassa: 1467, Kolozsvár: 15. század, Eperjes: 1589, Besztercebánya: 1598, Körmöcbánya: 1601, Selmecebánya: 1630, Sopron: 164?, Kőszeg: 1650, Buda:

1697, Pozsony: 17. század, Bártfa: 17. század, Zágráb: 16-17. század, Lőcse: 1772.⁴⁴

Az emlékek áttekintése az alábbi következtetések levonására ad lehetőséget: 1) Eligius tiszteletének, kultuszának fénykora Magyarországon is, akárcsak Nyugat-Európában, a késő középkorra esik, de hazánkban átnyúlik a 17. és 18. századokra is. 2) Eligius elsősorban az ötvösök védőszentje volt. 3) Magyarországon csak nagyon kevés Eligiussszal kapcsolatos emlék őrződött meg, s ezek között a céhpecsétek vannak többségben. 4) Eligius tiszteletének országos elterjedése minden bizonnyal összefüggésben van I. Károly király bánya- és valutareformjával. A gazdasági reformok következtében Magyarországon megnőtt az ötvösök jelentősége, akik a különböző művészeti tárgyak, külföldre szánt ajándékok elkészítése mellett kiemelkedő fontosságú szerepet játszottak a pénzverésben. Az ötvösök származásukat tekintve zömmel németek voltak, de szép számmal akadt köztük olasz és magyar mester is. Érdemes felfigyelni továbbá arra a tényre, hogy Bakabánya és Rudabánya nem tartoztak a legfontosabb, szinte kizárólag németek lakta bányavárosok közé, pecsétjükön mégis Eligius alakja szerepel. Ugyanakkor Eligius kultusza a leggazdagabb bányavárosokban is kibontakozott, ám ez esetben a püspök ábrázolásával leginkább csak a céhpecséteken találkozunk. Ha a Bakabányával kapcsolatos nézet megállja a helyét, akkor Magyarországon arra is találunk példát, hogy a bányászok szintén védőszentjüknek tekintették Eligiuszt. 5) Kovács Bélának az 1332-37 között készült pápai tizedjegyzéket és okleveles adatokat is felhasználó kutatása a 14. század első feléig terjedő időszakból 2490 patrocíniumot, illetve titulust regisztrált.⁴⁵ A 2490 patrocínium 96 féle választási lehetőségről tanúskodik. Ez azt jelenti, hogy 1 patrocínium elvileg 26 alkalommal szerepelhetne, ám a gyakorlat mást mutat. Arról van szó ugyanis, hogy akadnak rendkívül népszerű, illetve kevésbé gyakran előforduló patrocíniumok. Példának okáért Szűz Máriát 298 alkalommal választották patrónusul, míg 34 védőszent csupán egyetlen esetben bukkan fel templomcímbe a 14. század első fele előtt

Magyarországon. Szent Eligius az utóbbi kategóriába tartozik. Az oltalma alá helyezett egyetlen templom a csanádi püspökség területén, Temesvár városában állt.

Jegyzetek

1. Blazovich László: Városi plébániák az Alföldön a XIV–XVI. században. In: Piti Ferenc (szerk.): „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged, 2000. 83–98; Koszta László: Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In: Kollár Tibor (szerk.): *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Szeged, 2000. 41–80.
2. Borovszky Samu (szerk.): *Temes vármegye és Temesvár [város története]*. In: Magyarország vármegyéi és városai. Bp., é.n. (a továbbiakban: MVV).
3. A Temesvár középkori történetéről készült legfrissebb, helyel-közzel egyházi jellegű problémákat is érintő munkák a következők: Petrovics István: Megjegyzések Telegdi Csanád egri püspökké szentelése kapcsán. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* (a továbbiakban: AUSz). XCII. Szeged, 1991. 43–49; Uő.: Was there an ethnic background to the veneration of St. Eligius in Hungary? In: L. Löb–I. Petrovics–GY. E. Szónyi (eds.): *Forms of identity. Definitions and changes*. Attila József University, Szeged 1994. 77–87; Uő.: Temesvár és Nagyszeben. Megjegyzések egy oklevéltöredék kapcsán. In: Koszta László (szerk.): *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged, 1995. 401–412; Uő.: Egy 14. századi temesvári bíró: Posztós Mihály. In: AUSz CIII. Szeged, 1996. 91–99; Uő.: Foreign ethnic groups and urban development in medieval Hungary: the case of Temesvár. *Analele Banatului*. Serie nouă. Archeologie-Istorie. V. Timișoara, 1997. 235–245; Uő.: Royal residences and urban development during the reign of the Anjou kings in Hungary. *Historia Urbana*. Tomul V. 1997/1. 39–65; Uő.: The fading glory of a former royal seat: the case of medieval Temesvár. In: Balázs Nagy–Marcell Sebők (eds.): *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*. Bp., 1999, CEU Press, 527–538; Uő.: Adalékok a középkori Temesvár kereskedelmi kapcsolataihoz. AUSz CIX. Szeged 1999. 33–37; Uő.: Orgyilkosok Temesvárott: merénylet I. Károly király ellen. In: Piti Ferenc (szerk.): „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged, 2000. 421–434; Uő.: Módszertani problémák a középkori Temesvár történetének kutatása kapcsán. Sajtó alatt;

- Uő.: Secular, ecclesiastic and urban institutions in some towns of the Duna-Tisza-Maros region in the Middle Ages. Sajtó alatt.
4. Petrovics István: Módszertani problémák a középkori Temesvár történetének kutatása kapcsán, i. m.
 5. Juhász Kálmán: *A csanádi püspökség története*. I–VIII. Makó, 1930–47; Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp. 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMF) I. 850–53; Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. (a továbbiakban: Vármegyék) 459–462.; Udvardy József: Csanádi püspökség. In: Főszerk.: Kristó Gyula. *Korai magyar történeti lexikon*. (9–14. század). Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 146.
 6. A Gellért-legendák szövege kiadva: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Bp. 1937–38. II. 471–506. A szóban forgó idézet a 494. oldalon található. A legendák magyar fordítása: Érszegi Géza: *Árpád-kori legendák és Intelmek*. Bp., 1983. 68–94. Az idézett részlet a 84. oldalon található. A Gellért-legendákat Szabó Flóris fordította magyarra.
 7. Szentkláray Jenő: *A Csanád-egyházmegyei plébániák története*. I. Temesvár 1898. 1–180; Uő.: Temes vármegye története. In: MVV 251–254.
 8. Vármegyék 208–234; Érszegi Géza: Esperes. In: KMTL 198–99; Koszta László: Dél-Magyarország egyházi topográfiája, i. m. 47–51.
 9. Borovszky Samu: *Csanád vármegye története 1715-ig*. I–II. Bp. 1896–97. I. 387–422; Juhász Kálmán: *A csanádi székeskáptalan a középkorban*. Makó, 1941; Vármegyék 459–70.
 10. Ortavay Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*. I–II. Bp. 1891–1892. I. 437–487.
 11. *Vatikáni magyar okirattár*. (*Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*). Első sorozat. 1–4. Bp. 1885–1891. (a továbbiakban: VMO). I/1. 145–160.
 12. Vö. Vármegyék 464–465.
 13. Uo. 208–234; Kubinyi András: A középkori Pápa. In: Kubinyi András (főszerk.): *Pápa város története a kezdetektől 1970-ig*. Pápa, 1994. 76.
 14. ÁMF I. 163–69, 835–45; II. 305–313, 469–476; Györffy György: Temesvár. *Lexikon des Mittelalters*. München, 1997. Lexma Verlag. Band VIII. 532.
 15. Vármegyék 459–470.
 16. Ortavay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása, i. m. I. 353–494.; ÁMF I. 163–69, 835–45; II. 305–313, 469–476; Vármegyék 459–470.
 17. Ortavay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása, i. m. I. 455.
 18. Az 1322. évi oklevélre l. *Okmányok a kellemesi Melczer család levéltárából XIII., XIV., XV. század*. Kiadja: Kellemesi Melczer István. Bp. 1890.

- 18–19; Juhász Kálmán: A csanádi székeskáptalan, i. m. 98. (regeszta); Kristó Gyula (szerk.): *Anjou-kori Oklevéltár (Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia)*. VI. (1321–1322). Szeged, 2000. 887. számú regeszta; a temesi főesperesekre ld. Borovszky Samu: *Csanád vármegye története*, I. 404–407; Juhász Kálmán: *A csanádi székeskáptalan*, 50–54.
19. Györffy György: Temesvár. In: *Lexikon des Mittelalters*, VIII. 532.
20. VMO I/4. 446.
21. Blazovich László–Géczi Lajos. (szerk.): Anjou-kori Oklevéltár (Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia). VII. (1323) Bp.–Szeged, 1991. 23. számú regeszta; vö. Petrovics István: Megjegyzések Telegdi Csanád egri püspökké szentelése kapcsán, 48.
22. VMO I/1. 145, 151, 157, 160.
23. Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. METEM könyvek, 22. Bp. 1999. 295.
24. VMO I/3. 253; Juhász, Koloman: *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Ein Beitrag zur Frühgeschichte und Kulturgeschichte des Banats*. Münster 1927. (Deutschum und Ausland, 8–9). 238–39.
25. Kovács Béla: Magyarország középkori patrocíniumai. *Agria* 25–26 (1989–1990) 407–419.
26. Minderre ld. Petrovics, István: The fading glory of a former royal seat: the case of medieval Temesvár, i. m. 531; uő.: Módszertani problémák a középkori Temesvár történetének kutatása kapcsán, i. m.; Uő.: Secular, ecclesiastic and urban institutions in some towns of the Duna-Tisza-Maros region in the Middle Ages, i. m.
27. Lukcsics Pál: *XV. századi pápák oklevelei*. I–II. Bp. 1931–38. I. 1102. számú regeszta.
28. Koszta László: Dél-Magyarország egyházi topográfiája, i. m. 51–69.
29. *Anjou-kori Oklevéltár* VII. i. m. 23. számú regeszta; vö. Petrovics István: Megjegyzések Telegdi Csanád egri püspökké szentelése kapcsán, i. m. 48.
30. Szerémi György: *Magyarország romlásáról*. Fordította: Juhász László. Bp. 1961. Magyar Helikon. 221; Vö. Petrovics István: Módszertani problémák a középkori Temesvár történetének kutatása kapcsán, i. m.
31. MOL. Mohács előtti gyűjtemény. 92 246.
32. Lukcsics Pál: *XV. századi pápák oklevelei*, i. m. II. 147. számú regeszta.
33. M. Zender–J. Wollasch: Aegidius. In: *Lexikon des Mittelalters*. Band I. 1977. 176. A Saint Gilles-i apátságra ld. Whitney S. Stoddard: Saint-Gilles-du-Gard. In: William W. Kibler–Grover A. Zinn (eds.): *Medieval France. An Encyclopedia*. 841–842.
34. Koszta László–Marosi Ernő: Somogyvár. In: KMTL 605–606.

35. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Merovingicarum.* IV. 663–741. Szent Eligiusra ld. még (további irodalmi utalásokkal): Petrovics, István: Was there an ethnic background to the veneration of St. Eligius in Hungary?, i. m. 77.
36. Karin von Etdorf: *Der Heilige Eligius und die Typen seiner Darstellung als Patron der Goldschmiede und Schmiede.* München, 1956. Publikálatlan PhD disszertáció.
37. Marosi Ernő–Tóth Melinda–Varga Livia: *Művészet I. Lajos király korában. 1342–1382.* Katalógus. Bp. 1982. 327, 357; Darvasy Mihály: *Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése.* Bp. 1942. 13, 25.
38. VMO I/3. 253.
39. Kubinyi András: A középkori Vác 1526-ig. In: Sági Vilmos (szerk.): *Vác története.* Szentendre, 1983. I. 55; Marosi Ernő (szerk.): *A magyarországi művészet 1300–1470 körül.* Bp. 1987. I. 630.
40. Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium. A Mária ünnepek és jelesebb napok a hazai és közép-európai hagyományvilágból.* I. Bp. 1977. 11.
41. Takács Imre: A budapesti Eligius-táblakép: a bécsi későgótikus festészet ismeretlen emléke. In: *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve.* Bp. 1991. 85–93.
42. Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium,* i. m. 11.
43. Bunta Magdolna: Középkori céhpecsétek. *Folia Archaeologica* 21 (1970) 151–55.
44. Kőszeghy Elemér: *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig.* Bp. 1936.
45. Kovács Béla: Magyarország középkori patrocíniumai, i. m. 407–419.